

Aké dejiny potrebujeme?*

LUBOMÍR LIPTÁK

V televíznej debate za účasti politikov, vedátorov a publicistov odznela veta, že „s väčšinovým volebným systémom nemáme na Slovensku skúsenosti“. Nik z prítomných neprotestoval. V skutočnosti sa od roku 1848 volilo do parlamentu šesťnásť ráz väčšinovým, osem ráz pomerným systémom. Voľby roku 1938 a od roku 1948 až do 1990, samozrejme, skutočnými voľbami neboli. Pri tom do roku 1918 nepočítame viaceré doplňovacie voľby. Väčšinový systém má tú sympatickú stránku, že ak zvolený poslanec odíde na druhý svet alebo za výhodnejším postavením, nenastupuje zaňho nikto z druhej ligy, ale volí sa znova. Diskusie a spory sú vylúčené. Už získaný mandát možno tak vymeniť za úrad, predsedníctvo, za výhodnú výmenu sa napodiv počítala kedysi aj profesúra na vysokej škole. Miesto sa tak dá vyprázdniť pre iného, vláde príjemnejšieho kandidáta. Väčšinový systém umožňoval a priam provokoval predvolebné kšefty a handle s mandátmi: vy nepoleziete do „našej“ župy a my do „vašej“; vymeníme dva neisté mandáty za jeden istý, v prípade potreby zľavíme aj na 3: 1. Boli „ťažké“ obvody, kde bolo nevyhnutné postaviť silného miestneho kandidáta, ale boli i také, kam sa dalo bez obáv pár dní pred voľbami dovieť z hlavného mesta ako kandidáta hoci aj Jerryho; ak nemal záujem, stačil aj Tom. Máme veľa komparatívneho materiálu, ktorý demonštruje, že osudy väčšinového i pomerného zastúpenia sú závislé aj na politickej kultúre. Väčšinový systém uspokojuivo funguje odnepamäti v Anglicku, v Uhorsku akýmsi činom vždy vyhrávala voľby vládnuca strana, až do roku 1905, keď opozícia dostala 254 mandátov oproti 159 vládnym. Čoskoro sa to však napravilo; parný valec, vtedy posledný hit vedy a techniky, zrovnal choré miesta, pridal pary a zakrátko bola pri moci opäť stará, osvedčená partia. U nás v Uhorsku to bolo tak. Iba mimochodom - najspoľahlivejšou súčasťou tejto všeberúcej väčšiny boli poslanci zo Slovenska, známi v parlamente ako „hornouhorskí mameluci“. Vlode zaviazaný štátny a župný aparát spoľahlivo odblokoval nielen slovenských národných kandidátov, ale akúkoľvek opozíciu skutočných demokratov, liberálov, dokonca aj konzervatívnych ľudákov. Na „katolíckom Slovensku“ získala maďarská a slovenská ľudová strana roku 1910 z 92

* Na tomto mieste by sme sa radi poďakovali Ing. Jaroslavovi Liptákovi, ktorý súhlasil s publikovaním tohto textu.

mandátov iba 9.

Tento rozsiahly úvod iba po x-tý krát ilustruje, že dejiny potrebujeme, neodpovedá však na otázku z titulu - *aké?* Nemožno tvrdiť, že by sa o tom neuvažovalo a nepísalo, vznikol dokonca celý nový slovník termínov: biele miesta, tmavé miesta, zamlčaná pravda, svetlá a tiene, odtajnené dokumenty, utajení svedkovia, dejiny prehovorili... Všetky takto ladené, nazvime ich neutrálne a nekonfrontačné „texty“, majú spoločné jedno: pre ne sú dejinami výlučne dejiny politické. Ak by sme parafrázovali sebadefiníciu režimu Benita Mussoliniho: „nič mimo štátu, nič proti štátu, všetko v štáte“, tak by aj pre históriu platilo „nič mimo politiky, nič proti politike, všetko v politike“. Táto presila politických dejín je zarážajúca a dokonca sa zdá, že stúpajúca. Pritom trendy svetovej historiografie sú iné.

Hejslováci preberajú mýty maďarských šovinistov

Na ostatnom svetovom kongrese historikov v Montreali bol síce prvou témou nacionalizmus a politické otázky sa vyskytli aj medzi ďalšími sedemnástimi témami, ale už na druhom mieste bola úloha mužov a žien v historických premenách a nasledovali ďalšie, u nás nevídané okruhy: staroba a starnutie, detstvo v dejinách, tresty a trestanie, vzťah ekológie a „makrode-jín“ a pod. Signalizuje to úsilie svetovej historiografie dostať sa z područia veľkých ideológií a svetodejinných koncepcií; nie preto, aby uviazla v banalitách kedysi takej módnjej „každodennosti“, ale aby sa priblížila k veľkým problémom a témam, osudovým otázkam ľudstva obchvatom, mikroanalýzami, hľadaním celkom nových druhov historických svedectiev a výpovedí.

Ak slovenskí historici – „činospisovači“, ako píše Bernolák – pridriavajú sa prevažne tradičných tém, a aj v očiach verejnosti majú jedine, politické dejiny status „pravej histórie“, jednou z príčin je iste aj tradícia. Všetky historiografie vznikali z politických podnetov a na pokraji mýtu. Pri kolíske slovenskej historiografie, alebo aspoň jej materskej škôlke, bol dodnes aktuálny, respektíve aktualizovaný spor o príchod Maďarov do Podunajska. Už celé generácie slovenských vzdelancov majú školskú znalosť o spore medzi M. Bencsikom, profesorom trnavskej univerzity, ktorý roku 1722 zaútočil na obyvateľov trenčianskej župy, a J. B. Maginom, ktorý v slávnej *Apológii* bránil Slovákov. Svár dvoch koncepcií, „dobyvačnej“, ktorá označovala Slovákov za potomkov porobeného ľudu so všetkými politickými dôsledkami aj pre súčasnosť, a teórie „pohostinnej“, ktorá naopak zdôvodňovala nárok Slovákov na rovnoprávnosť s Maďarmi, prejavil obdivuhodnú životnosť. V podobe mýtu o bielom koňovi precválal dvoma storočiami maďarskej i slovenskej historickej pamäte, ako politický argument nadobudol vlastný život, laických aj univerzitne vzdelaných

veterinárov. S energiou hodnou rozprávkového tvora prešiel v podobe „malých, huňatých koníkov“ z brkom písaných kroník až na televízne obrazovky. Naozaj konskú výdrž mu na oboch stranách dodáva hrdé ignorovanie poznatkov archeológie, histórie, jazykovedy a iných zložitých a nudných vied. A tak zatiaľ čo veda vo svojom zvyčajnom rozvážnom rytme mýty najprv spochybňuje, potom vyvracia a napokon zosmiešňuje, tu aj inokedy svojím márnym úsilím ostáva na smiech ona sama. Pretože schopnosť mýtu prežiť, prispôbiť sa okamžitým politickým potrebám je nekonečná. Maďarskí mýtotvorcovia po stáročia písali, dokazovali, širokouhlo vymaľovali (jeden romantický obraz vydá za päť monografií) hrdinské dobytie vlasti a z toho vyplývajúce dôsledky: „Preboha, veď sme vyhrali!“ Slováci, zakopaní v obrane, vždy skôr zdôrazňovali „pohostinné prijatie“. Odrazu v mileniárnom roku 1996 slovenskí politici, dojímavovo neznalí stáročných peripetií mýtu, preberajú názory najtuhších maďarských šovinistov!

Historici ako od macochy

Ťažko sa vymaňovali z politických a spolitizovaných dejín, ak dostávajú injekciu za každým prevratom, pudovou potrebou novej moci prezentovať sa ako prirodzené, logické, odveké a jediné možné smerovanie dejinného vývoja. Odveké, nemeniteľné a maďarské bolo Uhorsko, odveké bolo smerovanie Slovákov a Čechov do jedného štátu, rovnako historické a nevariantné bolo aj jeho smerovanie k rozpadu; vystriedali sa aj princípy štátne, národné, triedne; historické a geopolitické smerovanie na juh, západ, východ (sever ešte nebol). Pretože to robili oficiálne historiografie, najhlučnejšie a najlepšie zviditeľnené cez nástroje oficiálnej pamäti v podobe učebníc, štátnych sviatkov, mincí a bankoviek, pomenovaní ulíc, pomníkov, metállov, osláv, štátnych cien, sympózií, fakiel a ohňov, bubeníkov a billboardov, nečudo, že verejnosť si to stotožnila s celou historiografiou. Pritom aj u nás história vždy bola prinajmenšom aj o inom a *iná*. Napríklad archivári zhromaždili iba v štátnych archívoch presne 161 349 bežných metrov dokumentov, múzejníci státisíce predmetov o najrozmanitejších ľudských činnostiach, ani obrovské kartotéky, plány, dokumenty v pamiatkových inštitúciách, zbierky v knižniciach sa neobjavili samé a odrazu. Ani tá najnápadnejšia a najnapádanejšia „písaná“ historiografia neprodukovala iba podklady pre propagandu, ale aj rozsiahle edície dokumentov, prameňov, korešpondencie a spomienok, využitelné práce o dejinách hospodárstva, cien a miezd, vzdelávania a kultúry, o osídlení a podobne. Pravda historik, ktorý namáhavo zrekonštruje pohyb cien obilia v Trnave v sedemnástom storočí alebo osídlenie hlavného námestia v stredovekom Bardejove, nikdy sa neocitne na výslnň záujmu verejnosti. Nie je pre ňu HISTORIK, skôr je ním ten, kto vo vhodnej chvíli zakričí, že kráľ je nahý, alebo aspoň zašepká, že má iné trenírky. Aj o spomínanom profesorovi Bencsikovi dobre vieme, že zaútočil na Slovákov, už menej, že

je autorom vážnych prác z odboru práva. Poznáme Maginovu *Apológiu*, ale málokto vie, že v tom istom čase rozvíjal pohostinnú teóriu aj historik S. Timon, nie je však v polemickej publicistike, ale v serióznom, „nezáživnom“ historickom diele.

Jednou z príčin kvasu v súčasnej slovenskej historiografii je pocit, že je čas tento historický kolotoč a históriu zastaviť. Úsilím niekoľkých generácií sa už vytvorilo čosi ako „kritická masa“ znalostí aj profesionálnych štandardov, ktoré umožňujú a nútia, aby si historiografia sama stavala úlohy - dovnútra disciplíny i navonok, smerom k spoločnosti. Pociťuje ako anachronizmus ak i teraz, podobne ako po všetkých politických premenách v minulosti, objavujú sa tlaky na kodifikovanie nejakej novej, historizujúcej politickej mytológie. Bolo by neprofesionálne, keby sa práve historici tomu čudovali, bolo by samovraždou, ak by sa tomu nebránili. Nie je náhodou, že bez vzájomnej dohody, ale vo vzácnej zhode v roku 1996 zjazd slovenských archeológov i zjazd slovenských historikov považovali za potrebné ohradiť sa proti mýtom, šarlatánstvu, diletantizmu a postaviť sa na obranu profesionality.

Surferi po dejinách

Niekomu sa môže zdať nepodstatné, ak sa vnucuje názov Veľkoslovenská ríša miesto zaužívanej Veľkomoravskej, ktorá už niekomu páchne federalizmom, čechoslovakizmom a neprajníctvom. Ak je stavovský rebel a turecký spojenec Thököly vyhlasovaný div nie za slovenského kráľa, je to vtip. Ale súbor takýchto anekdot začína vytvárať celú stavbu insitnej verzie slovenských dejín, ktorá si nárokuje aj právo na jediný správny výklad kľúčových otázok. Napríklad: čo sú to dejiny a tradícia slovenskej štátnosti? Je to otázka, na ktorú historiografia musí dať odpoveď práve teraz, v „gründerskom“ období „budovania štátu“, nie až o pohodlných tridsať rokov.

Najjednoduchším spôsobom, ako hľadať odpoveď, je „presurfovať“ slovenské dejiny, zoradiť do chronologického radu osobností, javy a udalosti, pri ktorých sa nájde súvis s vybranými kódovanými slovami: kráľ, panovník, kniežatstvo, republika, štát, nezávislosť a podobne. Takto prezentuje dejiny slovenskej štátnosti napríklad kniha M. S. Ďuricu *Dejiny Slovenska a Slovákov*, ktorou sú bezplatne zaplavené (zlomyseľníci hovoria, že zamorené) všetky školy na Slovensku. Od „najstarších koreňov slovenskej štátnosti“ v Samovej ríši posúva sa do Nitrianskeho kniežatstva (ich kontinuitu nevyklučuje) a k „Slovenskej ríši“ a „slovenskému kráľovi“ Svätoplukovi; po vzniku Uhorska je to „slovenská tretina kráľovstva“. Po rozpačitom, či núdzovom medzipristátí u Thökölyho a Františka Rákociho II., ktorý údajne „vyhlásil aj formálne slovenský štát (Tótország, Tót impérium)“ (s. 61), zneužíva aj Ľudovíta Štúra, ktorý 19. septembra 1848 „vyhlásil štátnu nezávislosť Slovenska“ (s. 79).

Nevyhnutne štrbavý výskyt štátnosti v takom zúženom poňatí vedie k nepredvídaným následkom, napríklad k nekomentovanému záznamu akcie „Východno-slovenskej rady“ s jej Slovenskou ľudovou republikou z decembra 1918 ako snahy o „osobitnú štátnosť Slovenska bez akejkoľvek podriadenosti Čechám alebo Maďarsku“ (s. 107). Predvídateľným výsledkom zúženého videnia dejín štátnosti je, že Ďuricova kniha venuje šesťročnému obdobiu od vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939 až po vyhlásenie J. Tisu v rádiu Alpensend 27. apríla 1945, že „slovenský štát jestvuje“, okolo 24 % rozsahu chronologickej časti, siahajúcej od prvého storočia po 31. december 1995.

Takto úzko chápaná tradícia slovenskej štátnosti, najmä ak sa z nej robí červená niť našich dejín a ich zmysel, nevyhnutne stroskotá. Tak ako sa nemohol podariť pokus po roku 1918 vyrobiť zmysel slovenských dejín z kamarátenia sa s Čechmi alebo po roku 1948 z triednych bojov. Nevyhnutným výsledkom je degradovanie slovenských dejín na sériu dlhých, zámlkami oddelených epizód, v lepšom prípade núdzovo vyplnených povrchným výkladom období, udalostí a javov, ktoré sa autorom z hľadiska doktríny zdajú nepodstatné. Nehovoriac o strate proporcií javov, čo je siedmy smrteľný hriech historický. Lahko potom môže vzniknúť dojem, že Slováci nemajú dejiny, iba príhody.

Hrdinský Slováč – Dóža

Na šťastie takto striktne sa ešte (nikdy a nikde) žiadny historický model nadhlo neuplatnil. Medzivojnová historiografia, bez ohľadu na politické postoje autorov, v množstve prác miesto dokázania historického smerovania Slovákov a Čechov k národnej jednote zhromaždila neprehliadnuteľné fakty o ich rôznosti; bola nasmerovaná k doloženiu ich dávnych vzťahov a stykov, ale práve tým aj dokazovala ich inakosť. Podobne dopadol aj triedny model dejín. Po herostratovskom záchvate na začiatku päťdesiatych rokov, so Štúrom ako kontrarevolucionárom a Dóžom ako významnou postavou starších slovenských dejín, radikalizmus sa zakrátko rozplynul v tradičných témach a postojoch. Udaloťami slovenskej historiografie šesťdesiatych rokov už neboli len konferencie o SNP, ale aj konferencie a zborníky o Memorande a o Matici, o Vyrovnaní a o L. Štúrovi, o Bernolákovi, Akademii Istropolitane, o renesancii a humanizme, o veľkej Morave, a dokonca aj o čechoslovakizme. Historiografia, ktorá sa predsa len robila v archívoch a v knižniciach, a nie na desaťminútovkách, prebrala generačnú štafetu a pokúšala sa konštruovať celistvý a kontinuálny obraz Slovenska. Že bol pokrivený a niekedy, najmä v novších obdobiach aj bizarný, je isté, rovnako ale aj to, že smeroval ku kompaktnosti, k normálnosti, k dejinám nie iba nejakého anonymného „ľudu“ ako transportéra raz národnej, raz triednej idey stáročiami, ale štruktúrovanej európskej spoločnosti. Posun od téz dejín Slovenska, publikovaných v

päťdesiatych rokoch, k akademickým *Dejinám Slovenska* (najmä ich prvým štyrom zväzkom) je výrečný. Dejiny šľachtických rodov, publikované ako samozrejmosť v II. zväzku z roku 1987, by v päťdesiatych rokoch volali po prokurátorovi. Boli a sú to však trpké výdobytky a „pokrok“, že dejiny feudalizmu sú bez šľachty nezmysel, vedeli historici vždy, takisto ako to, že dejiny stredovekej kultúry bez cirkvi sú prázdna nádoba. Preto aj to znepokojenie mnohých historikov, keď cítia čo i len náznak oktrojovania nejakej novej doktríny: budeme sa zasa desaťročia prebíjať tam, kde sme mali začať?

Masochistické dejiny

K celistvým, kontinuálnym dejinám nepochybne patrí aj štát. Štát nie ako náznak, vízia, záblesk, deziderátum, ale ako každodenná skutočnosť. Štát, ktorý riadi, administruje, súdi, bráni a útočí, zdaňuje, násilníci aj chráni, má svojich reprezentantov, drábov aj ideológov. Takáto je moc takpovediac nehistorická odjakživa, Slováci a ich predkovia majú s ňou nepretržitú, jeden a pol tisícročia trvajúcu skúsenosť. Sústrediť sa iba na tých pár rokov z „toku času“, keď Slováci a ich predkovia spravovali štát pod vlastnou firmou, bagatelizovať a odlajdáčiť štátne dejiny predtým, medzitým a potom, je ľahkomyselnosť. Slovenská historiografia má s tým nedobré skúsenosti. V snahe ohraničiť sa od Uhorska, „oduhorčiť“ slovenské dejiny zanedbala dejiny štátu, politických systémov a ich zložiek, sústredila sa najmä v novších obdobiach na „protiuhorských disidentov“. Keď potreby výučby a syntéz nútili záber rozšíriť, muselo sa voľky-nevoľky opisovať od maďarských historikov. Niekedy s iným znamienkom, vždy kriticky, ale základný pohľad, výber, určoval ktosi iný. Ak sa dnes presadí skúmanie Československa iba ako priestoru a epochy slovenských príkorí, dejiny napríklad pražského parlamentu iba ako miesta, kde si Slováci sťažovali a márne žiadali autonómiu, všetko sa zopakuje. Najslovenskejšie zámery vyústia do opisovania českých historikov.

Veda sa nezaobera tradíciami iba ako s pozitívnym odkazom, iba ako so súborom príkladných a sympatických zlomkov minulosti, keď to ostatné je dobré iba na to, aby sa zvýšil kontrast. Tradícia je skúsenosť, a tá má cenu iba vtedy, ak je úplná. Selektívny prístup k dejinám slovenskej štátnosti bol možno pochopiteľný v čase usilovania o slovenskú suverenitu, je však anachronizmom, keď sa štát buduje. Sú chvíle, keď je zaujímavý polomýtický Jánošík, sú chvíle, keď netreba síce naňho zabudnúť, ale dôležitejšie sú stoliční páni. Tí iba výnimočne naháňali s bičom poddaných, viac času strávili administratívou, súdením, hospodárením a inými, ťažko sfilmovateľnými a zhudobniteľnými nezázivnými činnosťami. Je slabou útechou, že zavíranie očí pred tým, čo je v danej chvíli podstatné, je v tomto priestore endemické. Maďarská politika pred sto rokmi s obľubou citovala výrok sv. Štefana o sile

mnohonárodnostného štátu, v praxi však robila pravý opak. Československo vznikalo na základe samourčenia národov, ale márnilo čas a sily na vytvorenie česko-slovensko-rusínskeho národa. Komunisti sa pokúsili vychovať poslušného obyvateľa na revolučných tradíciách, na nekonečnom seriáli revolúcií, rebélií, neposlušnosti, demonštrácií a štrajkov. S výsledkom, že v novembri 1989 bol som svedkom, ako v úctyhodnej celoslovenskej kultúrnej inštitúcii zo tridsať spoločenskovedných vedátorov chcelo, ale nevedelo štrajkovať. Učili ich, že štrajk, tobôž generálny, je mocná zbraň pracujúcich, ale nevedeli, že si musia zvoliť výbor, viesť zápisnicu, spísať požiadavky, ustanoviť usporiadateľov.

Podobne je to aj s dejinami a tradíciami štátnosti. 90 % dejín i historickej produkcie nie je o tom, že veci boli, ale ako fungovali, nie či, ale ako. To nevyhnutne vedie k nečakaným, možno pre niekoho aj nepríjemným dôsledkom. Ak nechceme uviaznuť iba vo vzdialenej a nevyhnutne kusej skúsenosti Veľkej Moravy, vo vojnovej Slovenskej republike, ktorej hĺbkovú politologickú analýzu neoblubujú ani členovia jej fan klubu, dostanem sa chtiac-nechtiac k Uhorsku a k Československu. V podstate iba na ich dejinách si môžeme dôverne, podrobne s pocitom, že je to o nás, predemonštrovať, čo je to vzťah hlavy štátu a parlamentu, čo je to systém, čo je to režim, pomer centra a samosprávy, vzťah ekonomiky a politiky, štátne financie, dane, clá, súdy, väzenstvo, zahraničné vzťahy a geopolitický záujem, teda množstvo javov a vzťahov, ktoré tvorili kostru štátu a tvoria aj našu historickú skúsenosť.

Nemôže ísť, ako sa niekedy hovorí, o „prisvojenie“ si aspoň časti uhorských a československých dejín. V dnešnej terminológii ide skôr o reštitúciu nášho duchovného a politického kapitálu. Seriózne dejiny starších období to už bez veľkého hluku urobili, niet dôvodu nepokračovať. Chce to odvalu, ale bez osvojenia si celých slovenských politických dejín sa ani slovenské politické vedomie nikdy nevymaní z úzkostlivosti, nezbaví sa presily obranných a podozrievavých postojov. Nedospeje ani na prah oslobodzujúceho poznania, že v histórii platí to, čo aj v živote: ľudia nežijú, aby politizovali, ale bohužiaľ musia občas politizovať, aby mohli žiť.

(1997)

PhDr. Lubomír Lipták, DrSc. patrí medzi najvýznamnejších slovenských historikov zaoberajúcich sa najmä problematikou 20. storočia. Bol pracovníkom Historického ústavu SAV a šéfredaktorom Historického časopisu.

Bližšie informácie o autorovi: <http://www.dejiny.sk/Whois/Liptak/Liptak.htm>